

Mariusz Gajewski
Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie
<https://orcid.org/0000-0001-6454-5876>

Ostracyzm i wykluczenie społeczne jako narzędzie kontroli osób pozostających pod wpływem kontrowersyjnych sekt na przykładzie Świadków Jehowy

Ostracism and Social Exclusion as a Tool of Control over Individuals Influenced by Controversial Cultic Groups: The Case of Jehovah's Witnesses

Abstract

Research Background: The article addresses the analysis of ostracism, stigmatization, and exclusion encountered in various social groups, particularly within controversial new religious movements and cults. Referring to existing literature, it is indicated that in cults, ostracism as a tool of control becomes an effective form of manipulating human relationships.

Research Aim: The aim of the study was to understand the phenomenon of ostracism and its associated stigmatization and exclusion experienced by participants of a forum focusing on former and current Jehovah's Witnesses.

Methodology: The study employed a quantitative method incorporating phenomenological content analysis and contemporary netnographic technique. This methodology allowed for a detailed exploration and categorization of posts on an online forum. A total of 650 posts from forum members across 92 threads were analyzed.

Research Findings: The results indicate a strong similarity in the experiences and perceptions of ostracism among the participants. The analysis of forum posts revealed that participants associate the experience of ostracism with the process of destroying intra-group relationships and often severing familial ties.

Conclusions: Thought control, emotional and behavioral moderation through ostracism lead to psychological, emotional, and existential suffering among members of controversial cultic group. The analysis presented confirms that group leaders deliberately and effectively control both intra-group relationships and the scope of contacts with individuals outside the group. The particular controversy centers around the disruption of familial bonds.

Recommendations: Following the discussion of specific research categories, concrete pedagogical and therapeutic solutions are proposed to support planned preventive measures against ostracism from controversial new religious movements and cults.

Keywords: Ostracism, Stigmatization, Exclusion, Cult, Prevention, Family, Pedagogy.

Abstrakt

Tło badań: W artykule podjęto analizę problemu ostracyzmu, stygmatyzacji i wykluczenia, z jakim spotykamy się w różnych grupach społecznych, a w szczególności w kontrowersyjnych nowych ruchach religijnych i sektach. Odwołując się do literatury przedmiotu, wskazano, że w sektach ostracyzm jako narzędzie kontroli staje się skuteczną formą manipulacji relacjami ludzkimi. Cel badania: poznanie fenomenu ostracyzmu i związanego z nim naznaczenia i wykluczenia, z którymi spotkali się badani uczestnicy forum skupiającego byłych i obecnych Świadków Jehowy.

Metodologia: W badaniu zastosowano metodę ilościową, obejmującą fenomenologiczną analizę treści uwzględniającą zasady współczesnej metody netnografii. Zastosowana metodologia pozwoliła na szczegółową eksplorację i kategoryzację wypowiedzi zamieszczanych na internetowym forum. Analizie poddano 650 wypowiedzi forumowiczów publikujących w 92 wątkach badanego forum.

Osiągnięte w badaniach wyniki: Uzyskane rezultaty wskazują na silne podobieństwo doświadczenia i przeżywania ostracyzmu przez badanych. Analiza wypowiedzi forumowiczów wykazała, że wiążą oni doświadczenie ostracyzmu z procesem niszczenia relacji wewnątrz grupy oraz często zerwaniem relacji rodzinnych.

Wyciągnięte z badań wnioski: Kontrola myśli, moderowanie emocji i zachowania poprzez ostracyzm prowadzą do psychicznego, emocjonalnego i egzystencjalnego cierpienia adeptów kontrowersyjnych grup kultowych.

Przedstawiona w niniejszym opracowaniu analiza wypowiedzi byłych i obecnych członków społeczności Świadków Jehowy, potwierdza, że liderzy grupy celowo i skutecznie kontrolują relacje wewnątrzgrupowe, jak i zakres kontaktów z osobami spoza grupy. Szczególne kontrowersje budzi rozbijanie więzi w rodzinie.

Po omówieniu poszczególnych kategorii badawczych zaproponowano konkretne rozwiązania o charakterze pedagogiczno-terapeutycznym, mogące wesprzeć planowane oddzia-

tywania profilaktyczne w zakresie przeciwdziałania ostracyzmowi ze strony kontrowersyjnych nowych ruchów religijnych i sekt.

Słowa kluczowe: ostracyzm, naznaczenie, wykluczenie, sekta, profilaktyka, rodzina, pedagogika.

Naznaczenie, ostracyzm i wykluczenie należą do negatywnych zjawisk społecznych, obecnych zazwyczaj łącznie jako złożony proces w różnych przestrzeniach aktywności człowieka. Przejawy ostracyzmu, który zawiera w sobie naznaczenie i wykluczenie/marginalizację obserwujemy w życiu osobistym, zawodowym, rodzinnym. W sposób szczególnie dotkliwie przeżywany jest w kontekście zorganizowanych form religijności. Niewątpliwie zawsze wiąże się on ze specyficzną formą zaburzeń relacji interpersonalnych.

W bogatej panoramie rozmaitych grup i społeczności o charakterze ideologicznym, światopoglądowym i religijnym, stosujących ostracyzm jako narzędzie kontroli, a zarazem budzących skrajne emocje odnajdujemy kontrowersyjne nowe ruchy religijne, kultury, sekty. Wyzwalają one w społeczeństwie sprzeczne, często wyraźnie skrajne emocje, co wynika z niejednoznacznej i wieloaspektowej formy ich organizacji i funkcjonowania. Fenomen sekt od lat dyskutowany na gruncie nauk społecznych wydaje się wciąż żywy i aktualny, choć na przestrzeni lat zauważamy zróżnicowane zainteresowanie badaczy w odniesieniu do konkretnych aspektów ich działania. Niezmienna pozostaje jednak troska o dobro człowieka, trudno wszak zachować obojętność wobec zgłaszanych i wciąż obserwowanych negatywnych form ich wpływu na codzienne życie członków tych grup oraz ich rodzin. W ostatnim czasie w kontekście pewnych grup kultowych i sekt dość żywo dyskutuje się kwestie marginalizacji i wykluczenia grupowego w tym naznaczenia „niepokornych”, izolacji i ostracyzmu, które na różne sposoby niszczą relacje osobiste i rodzinne osób należących do tychże grup.

W niniejszym opracowaniu pojęcia „sekty”, „grupy kultowe”, „kontrowersyjne ruchy religijne”, „nowe ruchy religijne”, itp. stosowane są w sposób zamierzony i częściowo zamienny. Decyzja ta odzwierciedla pluralizm terminologiczny obecny w literaturze psychologicznej i pedagogicznej, w której granice między zjawiskami o charakterze religijnym, ideologicznym i parareligijnym pozostają płynne. W różnych tradycjach badawczych pojęcia te odnoszą się do grup funkcjonujących na przecięciu sfery wychowania, wpływu społecznego i kontroli psychicznej, przy czym ich zakres znaczeniowy zależy od przyjętej perspektywy teoretycznej. W niniejszym ujęciu przyjmuję stanowisko funkcjonalne: wszystkie wymienione terminy odnoszą się do grup, które – niezależnie od deklarowa-

nej orientacji religijnej lub ideologicznej – wywierają istotny wpływ na proces kształtowania tożsamości, system wartości i autonomię jednostki. Stosowanie ich w sposób elastyczny nie jest przejawem niekonsekwencji pojęciowej, lecz próbą uchwycenia złożoności zjawiska i jego międzydyscyplinarnego charakteru, a także podkreśleniem, że z perspektywy psychologiczno-pedagogicznej kluczowe znaczenie ma nie forma doktryny, lecz mechanizmy wpływu i ich konsekwencje dla rozwoju osoby.

Siła ostracyzmu, wykluczania i naznaczania w przypadku grup kultowych i sekt posiada swój szczególny charakter, co wynika z roli i znaczenia religijnego mediatora tychże procesów (Richardson and Introvigne, 2001, pp. 143–168). Nie bez znaczenia dla samej specyfiki naznaczania i izolacji adeptów, jak i możliwego sposobu przeżywania i dalszych osobistych i społecznych konsekwencji doświadczenia ostracyzmu ma właśnie religijny ich kontekst. Współczesne badania nad niewielkimi grupami społecznymi, a do takich należy zaliczyć część nowych ruchów religijnych, dowodzą, że siła identyfikacji z nimi utrzymuje się zasadniczo na dość wysokim poziomie (zwłaszcza w początkowych etapach uczestnictwa), co w swej konsekwencji w sytuacji wykluczenia i ostracyzmu skutkuje dość intensywnym i bolesnym przeżywaniem sytuacji utraty własnej tożsamości, pozycji grupowej, obniżeniem poczucia własnej wartości, osłabieniem interakcji społecznych i ograniczeniem możliwości realizacji zadań i celów, itp. (Coates, 2014, 2013, pp. 793–794). W sposób szczególny pogorszeniu, a nawet całkowitemu zniszczeniu ulegają relacje z najbliższymi, w tym z rodziną i przyjaciółmi (Zamperini et al., 2020, p. 99). W wyniku naznaczania i wykluczenia z grupy kultowej człowiek pozostaje sam, bez dotychczasowego poczucia sensu i celu w życiu, nierzadko w poczuciu winy i psychicznej dezorientacji, w niepewności co do nadchodzącej przyszłości.

W niniejszym opracowaniu podjęty zostanie temat znaczenia i specyfiki doświadczanego ostracyzmu, przeżywanego jako narzędzie manipulacji i kontroli relacji osobistych i rodzinnych. Pod dyskusję poddane zostaną wypowiedzi i relacje byłych i obecnych członków religijnej organizacji znanej jako Świadkowie Jehowy. Wskazane zostaną obszary zagrożenia dla właściwego funkcjonowania relacji międzyosobowych. Bazując na oficjalnych wytycznych Towarzystwa Strażnica co do odnoszenia się do osób wykluczonych, jak i konkretnych wypowiedziach byłych i obecnych członków organizacji, a także osób opuszczających ją ukazana zostanie specyfika zjawiska wykluczania i ostracyzmu w przestrzeni oddziaływania tej właśnie grupy. Samo zjawisko jest oczywiście dużo szersze i obejmuje różne nowe ruchy religijne. Niniejsza analiza, choć formalnie zostaje celowo zawężona do jednej tylko grupy, w ogólnym swym mechanizmie może być z powodzeniem odniesiona do innych podobnych grup i organizacji, któ-

re w swym sposobie funkcjonowania opierają się na podobnym schemacie. Na końcu pod dyskusję poddane zostaną możliwe wskazania dla profilaktyki antysektowej, jak i możliwych oddziaływań pedagogicznych przydatnych w praktyce wychowawczo-edukacyjnej dotyczącej osób młodych, grupy szczególnego ryzyka, jeśli chodzi o możliwość uwikłania się w kontrowersyjny ruch religijny bądź ideologiczny.

1. Psychologiczne aspekty zjawiska ostracyzmu

Ostracyzm w literaturze przedmiotu definiuje się najczęściej jako ignorowanie i wykluczanie. Badania nad społecznym wykluczeniem i ostracyzmem wykazują, że w łżejszych formach ostracyzmu jego negatywne konsekwencje są mniej dotkliwe i ludzie dość łatwo radzą sobie w takich sytuacjach; pojawia się u nich zazwyczaj gniew i obniżenie nastroju, a jeśli pozostają pod jego wpływem przez dłuższy czas lub doświadczają go często, odczuwają ból psychiczny i emocjonalny. Badania wskazują na mierzalne zmiany neurologiczne oraz fizjologiczne związane z doświadczaniem wykluczenia społecznego i ostracyzmu (Eisenberger, Lieberman and Williams, 2003, pp. 290–292).

Ostracyzm niewątpliwie stanowi jeden z najpotężniejszych środków wpływu społecznego (Arpin *et al.*, 2017). Jest powszechnie nieprzyjemnym doświadczeniem niszczącym ludzkie relacje. Osoby poddane ostracyzmowi czują się ignorowane, marginalizowane, wreszcie wykluczone z dotychczasowej sieci społecznych powiązań, w których uczestniczyły. Naukowe badania ostracyzmu prowadzone są najczęściej z dwóch kompatybilnych perspektyw: badanie funkcji ostracyzmu, a także badanie doświadczenia bycia naznaczonym i wykluczonym. Pomimo różnorodnych teoretycznych założeń metodologicznych, uzyskiwane wyniki badań wskazują na jego silną sprawczość w obszarze kontrolowania ludzkiej psychiki, emocji i relacji międzyludzkich, a także na doświadczanie silnego dystresu a nawet traum przez osoby nim dotknięte (Hartgerink *et al.*, 2015).

W przestrzeni społecznej obserwuje się silnie zróżnicowane formy religijnego ostracyzmu (Björkmark, Nynäs and Koskinen, 2022). Oddziaływanie tego typu jest szczególnie widoczne w środowiskach o wyraźnie ideologicznym i światopoglądowym charakterze, do których zaliczają się Świadkowie Jehowy. Odejście ze struktur Świadków Jehowy wiąże się z doświadczeniem marginalizacji, która negatywnie wpływa na zdrowie psychiczne, poczucie własnej wartości, satysfakcję życiową oraz perspektywy zawodowe (Luther, 2023, p. 105; Ransom, Monk and Heim, 2022). Literatura przedmiotu wiąże ostracyzm ze swoistą formą naznaczenia i wykluczenia społecznego zarówno pojedynczych osób, jak i niewiel-

kich grup. Osoby poddane celowemu ostracyzmowi wskazują na swoisty wewnętrzny ból psychiczny (psychological pain) oraz utratę ważnych dla siebie relacji z najbliższym otoczeniem (Baumeister and Leary, 1995, pp. 497–529). Wykluczenie społeczne wynikające z postawy ostracyzmu ważnych osób lub grupy/społeczności metaforycznie określić można terminem „śmierć społeczna” (social death) (Hales, 2013, pp. 366–370; Williams, 2009, pp. 275–314). Ostracyzm niszczy poczucie bycia człowiekiem, frustruje ludzkie relacje, kwestionuje doświadczenie bycia częścią większej całości społecznej, obniża poczucie własnej wartości (Bastian and Haslam, 2010).

W kontekście niniejszego opracowania pojęcia ostracyzm i wykluczenie nie są traktowane jako tożsame, lecz jako zjawiska komplementarne i współzależne. Ostracyzm rozumiem jako proces interpersonalny lub grupowy polegający na intencjonalnym pomijaniu, ignorowaniu lub odrzucaniu jednostki, natomiast wykluczenie ujmuję szerzej – jako stan utrwalonego ograniczenia uczestnictwa jednostki w relacjach społecznych, edukacyjnych lub zawodowych, który może być rezultatem długotrwałego działania ostracyzmu. W tym sensie ostracyzm stanowi mechanizm prowadzący do wykluczenia, a wykluczenie jest jego społecznym i psychologicznym następstwem. Oba zjawiska pozostają więc w relacji dynamicznej; ostracyzm uruchamia proces odrzucenia, który z czasem może przekształcić się w doświadczenie wykluczenia, pogłębiając izolację i utratę więzi społecznych. Takie rozumienie pozwala opisać pełne spektrum doświadczenia od interpersonalnych form ignorowania po długotrwałą marginalizację jednostki w środowisku społecznym i wychowawczym.

Niezależnie od szczegółowej charakterystyki samego procesu, okoliczności i celów ostracyzmu, dla których jest implementowany, w wyniku doświadczania zagrożenia integralności psychicznej, jak i rzeczywistej utraty więzi społecznej skutkuje on cierpieniem osobistym (*personal suffering*) i społecznym (*social suffering/social pain*) osoby poddawanej naznaczeniu i marginalizacji (Zamperini et al., 2020, pp. 90–102; MacDonald and Leary, 2005).

Badania nad ostracyzmem dzielą wykluczenie na pojedyncze epizodyczne, dotyczące zazwyczaj relacji interpersonalnych, które mogą się powtarzać, trwają raczej krótko i mogą pochodzić z różnych źródeł (ang. *singular episodes of exclusion*), oraz chroniczne (ang. *chronic exclusion*), utrzymujące się przez dłuższy czas i skutkujące silnym ciągłym poczuciem bycia wykluczonym (ang. *constant feelings of exclusion*) (Aureli, Marinucci and Riva, 2020; Nezlek et al., 2012).

Badania nad psychologicznymi reakcjami na wykluczenie wskazują na brak wpływu przeszłych doświadczeń wykluczenia na kolejne nowe. Wśród badanych wszelkie wykluczenie postrzegane jest jako doświadczenie zawsze tak samo bolesne, niezależnie od wcześniejszych chronicznych doświadczeń tego typu. Kolejne

możliwe sytuacje o charakterze wykluczającym ani nie zwiększają, ani nie zmniejszają odczuwanego dyskomfortu psychicznego i bólu. Niemniej, badania dowodzą, że jeśli osoby czują się chronicznie wykluczone w swoim życiu, wykazują ogólnie większy stres psychiczny, który staje się dla nich dotkliwym źródłem bólu psychicznego i emocjonalnego. Konsekwencją tego typu doświadczeń mogą być somatyzacje, a także depresja i inne zaburzenia (Büttner et al., 2024).

Badania Geraldine Downey i Scott i Feldman (1996) wskazują również, że pewne osoby mogą być mniej lub bardziej wrażliwe na wykluczenie jako takie. Oznacza to, że różnice indywidualne we wrażliwości na odrzucenie, które rozwijają się na skutek negatywnych doświadczeń z okresu dzieciństwa, mogą powodować u pewnych osób nadwrażliwość na wykluczenie. Autorzy ci w swoich badaniach dostrzegli, że osoby wrażliwe na odrzucenie społeczne charakteryzują się tendencją do lękowego oczekiwania go, przesadnego reagowania i dość łatwego rozpoznawania sytuacji odrzucenia. Co więcej badania te wskazują, że osoby, które z niepokojem oczekują odrzucenia, łatwiej dostrzegają celowe odrzucenie w niejednoznacznym zachowaniu innych oraz trudniej wchodzą w relacje interpersonalne z innymi. Badania wykazują również korelacje pomiędzy stosowaniem ostracyzmu a poczuciem własnej wartości (Sommer et al., 2001).

2. Ostracyzm i odrzucenie w świetle temporalnego modelu potrzeba-zagrożeń Kiplinga Williamsa

Badając ludzkie zachowanie w perspektywie tworzących się relacji społecznych, Kipling D. Williams opracował rozpowszechniony w psychologii społecznej czasowy model ostracyzmu, a poprzez to stworzył dość czytelne ramy interpretacyjne dla wyjaśnienia jego procesu. Argumentował, że reakcja na ostracyzm zmienia się w czasie. Autor ten wskazuje na cztery podstawowe potrzeby, które w wyniku ostracyzmu zostają zakwestionowane/zagrożone (tzw. Williams'need-threat model) wśród których znajdują się (Williams, 2009, p. 275–314):

1. potrzeba przynależności (*“need to belong”*), a więc wchodzenia w interakcje i relacje społeczne; z tą potrzebą wiąże się wsparcie społeczne, poczucie bezpieczeństwa, współuczestnictwo,
2. potrzeba poczucia własnej wartości (*“need to have self-esteem/ need to maintain high self-esteem”*); wykluczenie (*being ostracized*) wiąże się z domniemanym, pośrednim lub otwartym i bezpośrednim oskarżeniem osoby o niewłaściwą postawę względem społeczności lub nieakceptowalne złe zachowanie czy zaniechanie oczekiwanego; dewaluacja osoby, zakwestionowanie intencji, itp.

3. potrzeba kontroli nad swoim życiem (*“need to have control over your life/ need for control over interactions with others”*)
4. umiejętność nadawania sensu życiu, aby mieć sensowną egzystencję (*“ability to make sense of life, to have a meaningful existence”*); zagrożenie potrzeby przekonania o możliwości prowadzenia życia z sensem.

Temporalny model potrzeba-zagrożenie należy dziś do dominujących koncepcji teoretycznych tłumaczących mechanizmy społecznego odrzucenia i radzenia sobie z tego typu doświadczeniem. Proces wykluczenia możemy rozłożyć na trzy charakterystyczne etapy: reakcja odruchowa (reflexive), refleksyjna (reflective) i rezygnacja (resignation) (Wesselmann and Williams, 2013):

3. Doświadczenie ostracyzmu w świetle literatury Towarzystwa Strażnica oraz wypowiedzi byłych i obecnych Świadków Jehowy

Problem ostracyzmu wśród byłych i obecnych Świadków Jehowy podnoszo-

Ryc. 1 Williams (2009) Temporal Need-Threat Model

ny jest od wielu lat przy okazji mniej lub bardziej formalnych debat publicznych, podejmowanych zarówno przez osoby indywidualne, jak i zrzeszone w grupach samopomocowych (Freestone, 2018; Friedson, 2015; Ransom et al., 2021). Wsparcie psychologiczne udzielane wykluczonym spośród Świadków Jehowy wymaga specjalistycznej wiedzy z zakresu perswazji i psychomanipulacji a także charakterystycznego sposobu indoktrynacji, jakie stosuje Towarzystwo Strażnica (Luther, 2023). Grzegorz Maroń, rozważając prawne aspekty religijnego ostracyzmu, zauważa, że jest on praktykowany w niektórych wspólnotach religijnych i polega na „zerwaniu kontaktów rodzinnych, społecznych, religijnych, ekonomicznych z dyscyplinowanym współwyznawcą czy ekswyznawcą, którego wykluczono lub który sam wystąpił ze związku wyznaniowego” (Maroń, 2021, p. 187.), co więcej: „Osoby dotknięte religijnym ostracyzmem nierzadko doświadczają problemów psycho-emocjonalnych, popadają w depresję, kłopoty finansowe. Czasami w poczuciu osamotnienia, alienacji, odrzucenia jedyne rozwiązanie upatrują w targnięciu się na swoje życie” (p. 192). Autor ten zauważa również

problem ostracyzmu w szeregach Świadków Jehowy stwierdzając: „Należy odnotować, że shunning stosuje się w trzecim pod względem liczby wyznawców związku wyznaniowym w Polsce (...) Grono wyznawców i sympatyków Świadków Jehowy liczy w Polsce 137 typ. osób” (p. 188). Problem ostracyzmu w szeregach organizacji Świadków Jehowy podejmowany jest przez sądy i różne urzędy państwowe różnych krajów europejskich i nie tylko. Lista procesów wytaczanych Towarzystwu Strażnica przez osoby indywidualne, zrzeczenia byłych członków, a nawet instytucje państwowe jest długa (należy tu wspomnieć chociażby ostatnie procesy w UK, Japonii, Hiszpanii, USA czy Norwegii).

W samym 2024 roku organizacja Świadków Jehowy przyznała na swoich stronach, że „Dnia 4 marca 2024 roku Sąd Rejonowy w Oslo podtrzymał decyzję norweskich władz o odebraniu Świadkom Jehowy w Norwegii statusu społeczności religijnej” (Jw.org, 2024). Wskazuje się, że porażka przed norweskim sądem apelacyjnym Świadków Jehowy może mieć precedensowe znaczenie dla innych krajów, dając nadzieję na właściwą ochronę dzieci przed krzywdą ze strony różnych organizacji religijnych (Avoidjw.org, 2024). Jak podaje popularny kanał byłych adeptów organizacji znany pod nazwą „Światusy”, Sąd w Norwegii „uznał, że praktyka ostracyzmu stosowana przez tę społeczność religijną narusza prawa dzieci” (Swiatusy.pl, 2024) co więcej sądowe orzeczenie „pokazuje, że ostracyzm nie jest akceptowalną praktyką i może mieć poważne konsekwencje prawne (...) podkreśla znaczenie edukacji i lobbowania w walce z nadużyciami religijnymi”, dlatego zdaniem autorów kanału, „Ważne jest, aby nagłaśniać takie sprawy i uświadamiać ludziom krzywdę, jaka może być wyrządzona w imię religii”. Przede wszystkim „wyrok ten jest również ważny dla osób, które doświadczyły ostracyzmu ze strony Świadków Jehowy. Pokazuje, że nie są same i że ich cierpienie jest dostrzegane i rozumiane. To także daje im nadzieję na to, że w przyszłości będą mogli żyć w wolności i bez strachu przed odrzuceniem”.

Analiza publikacji Towarzystwa Strażnica w zakresie wytycznych obejmujących sposób odnoszenia się do osób wykluczanych budzi uzasadniony niepokój zarówno w szeregach tej organizacji jak i w szerszych kręgach społecznych. Kierownictwo Świadków Jehowy wprost przedkłada konieczność lojalności względem organizacji ponad dobro członków rodziny. Lojalność względem organizacji przedstawia się jako lojalność względem Boga. Przedkładanie relacji rodzinnych ponad organizację jest nieakceptowane i podlega ostracyzmowi (Ransom, Monk and Heim, 2022). Dla przykładu:

- „Nasza miłość do Jehowy musi być silniejsza niż miłość do niewiernego członka rodziny”. (Strażnica 15 lipca 2011, pp. 31-32).
- „Obecnie Jehowa nie wykonuje natychmiast wyroku na osobach łamiących Jego prawa. Miłościwie daje im możliwość okazania skruchy. Jak jed-

nak by się czuł, gdyby jacyś rodzice wystawiali Go na próbę, utrzymując nieuzasadnione kontakty z wykluczonym synem bądź córką?”. (Strażnica 15 lipca 2011, p. 32).

- „Jeżeli jednak wybierzesz inną ścieżkę i obrazisz się na Jehowę, wówczas się od Niego oddalisz. A przecież twój ukochany krewny powinien dostrzec, że bezkompromisowo stawiasz Jehowę ponad wszystko – również ponad więzy rodzinne. (...) Nie szukaj wymówek, żeby móc kontaktować się z wykluczonym krewnym, na przykład za pośrednictwem SMS-ów czy e-maili (1 Kor. 5:11). Bądź pochłonięty zajęciami teokratycznymi (1 Kor. 15:58)” (Strażnica 15 stycznia 2013, p. 16).
- „Szanuj karcenie od Jehowy. Chociaż początkowo jest ono bolesne, na dłuższą metę przynosi dobre rezultaty wszystkim, także grzesznikowi (odczytaj Hebrajczyków 12:11). Jehowa wymaga, żebyśmy ‘przestali się zadawać’ z osobami, które nie okazują skruchy (1 Kor. 5:11-13). Chociaż może to nie być łatwe, musimy unikać kontaktów z wykluczonymi krewnymi – przez telefon, SMS-y, listy, maile czy portale społecznościowe” (Strażnica październik 2017, p. 16).
- „ZASTANÓW SIĘ: „Czy jestem gorliwy w sprawach związanych z czystym wielbieniem? Czy przestaję utrzymywać kontakty z każdym, kto odwraca się od Jehowy, nawet jeśli jest członkiem mojej rodziny?”? (Chrześcijańskie życie i służba, wrzesień-październik 2022, p. 8).
- „Czy dowodzisz swojej świętości, nie utrzymując kontaktów z członkami rodziny ani innymi osobami wykluczonymi ze zboru?”. (Strażnica 15 listopada 2014, p. 14).

4. Wybrane wypowiedzi z internetowego forum zrzeszającego byłych i obecnych Świadków Jehowy oraz osoby zainteresowane tematyką

4.1. Metodologia badania

Celem prowadzonego badania i analiz było uzyskania najbardziej charakterystycznych wypowiedzi dotyczących doświadczeń własnych w obszarze ostracyzmu, naznaczenia i wykluczenia. Zastosowano metodę analizy treści, która oferuje głębokie fenomenologiczne i kontekstualne zrozumienie badanych treści. Umożliwia szczegółową eksplorację subiektywnych doświadczeń badanych oraz ich indywidualną interpretację sytuacji w jakiej się znaleźli (Silverman, 2013). Ponadto pozwala na systematyczne badanie i interpretację wypowiedzi uczestników piszących na internetowym forum (Kozinets, 2020; (Savin-Baden and Ho-

well Major, 2013). Analiza treści należy do nurtu badań jakościowych (Braun & Clarke, 2006). Podejście to pozwala poznać i zrozumieć jawne i ukryte znaczenia prezentowanych treści oraz wzorce komunikacji. Pozwala wyodrębnić kluczowe tematy i motywy przewijające się w wypowiedziach uczestników. Metoda analizy treści odwołuje się do kluczowych założeń nurtu konstruktywistycznego, który w sposób szczególny docenia znaczenie subiektywnych narracji uczestników badania (Flick, 2014; Silverman, 2013). Co więcej, pozwala na wyodrębnienie struktur i tendencji w wypowiedziach badanych, co jest niezmiernie istotne dla późniejszego zrozumienia szerszych zjawisk społecznych i psychologicznych zachodzących w społeczeństwie (Brzeziński, 2019; Creswell, 2014).

Na potrzeby niniejszego badania przeanalizowano 650 wypowiedzi forumowiczów publikujących w 92 wątkach, w których forumowicze dzielili się własnymi doświadczeniami z pobytu w organizacji, etapami opuszczania, relacjami, jakie utrzymali i utracili w procesie wyjścia. W ramach przeprowadzonej analizy dokonano kategoryzacji wypowiedzi badanych, aby możliwie szeroko opisać zjawisko ostracyzmu i wykluczenia, bazując na najbardziej charakterystycznych i powtarzających się doświadczeniach uczestników. Wyodrębniono sześć kategorii wypowiedzi obejmujących następujące tematy: rozumienie zjawiska i źródła ostracyzmu; zgłaszane formy doświadczanego ostracyzmu; powody doświadczanego ostracyzmu i wykluczenia; doświadczenie bycia w sytuacji naznaczenia i wykluczania na różnych etapach jego trwania; relacje wewnątrzrodzinne i ewentualne dylematy związane z ich utratą; postawy i zachowania względem sytuacji ostracyzmu; własne mechanizmy obronne i stopniowy proces uniezależniania.

Kategorie oraz wypowiedzi osób badanych:

Rozumienie zjawiska i źródła ostracyzmu

„Oni tego uczą, a owieczki wiernie tego przestrzegają (...) A te zachowania są narzucone z góry, wyuczone, regularnie przypominane i stosowane. Bo może niejedyn miałby ochotę zachować się normalnie, ale ma w sobie ten zakodowany sekciarski hamulec.” (Ester 1, 2024).

„śmiem wątpić, na ile ten tak zwany ostracyzm również jest osobistą decyzją. W zasadzie jestem przekonany, że gdyby zniknęła sankcja wisząca nad nim, przestałby istnieć, bo nikt normalny, bez „pistoletu przy głowie” w takiej czy innej formie, nie będzie tego robił. (...) To obrzydliwy emocjonalny szantaż, na który nikt nie powinien być gotowy, bo on po prostu nie powinien mieć miejsca” (donadams, 2024).

„Tam są nią ludzie zaprogramowani, by ten ostracyzm praktykować na innych ludziach i to nieważne, czy tych ludzi lubią czy też nie. Góra zadecydowała i tak ma być!” (Gostek 2024).

Zgłaszane formy doświadczanego ostracyzmu

„Jak się z kimś było w zborze 25 lat, to chyba nie jest to jakieś normalne, że raptem Cię nie znają. Albo raptem Cię nie widzą i nie rozpoznają choć są od Ciebie pół metra twarzą w twarz? Ta warunkowość, że będziemy dla Ciebie mili, ale tylko wtedy jak będziesz z nami? To tak naprawdę nie jest ani normalne ani ludzkie. (...) A niektórzy starsi, a nawet pionierzy stali rozpuszczali wici po zborze, że jestem złym towarzystwem i żeby się ze mną nie zadawać. Nie wspomnę o różnych plotkach i oszczerstwach opowydanych przez zwykłych głosicieli” (Estera 1, 2024).

„Stanie przy wózku ważniejsze od pogrzebu brata, od pomocy starszej siostrze, od członków rodziny, którzy odeszli z organizacji (i teraz trzeba ich unikać). To jest ten smutny etap bycia pimo”. (PoProstuJa, 2023).

„Niby należysz oficjalnie do orga, a ludzie przestają na ulicy Ciebie poznawać... przestają się witać... mijają Ciebie obojętnie...I wtedy CZUJESZ na sobie, jak to jest być traktowanym jak wykluczony - nie jesteś wykluczony, a ludzie już Ciebie pogrzebali „za życia”. Mechanizm wykluczenia wcale nie włącza się dopiero po ogłoszeniu z mównicy, że „X nie jest już Świadkiem...”. Mechanizm ten włącza się dużo wcześniej...” (PoProstuJa, 2019).

„gdy jeszcze chodziliśmy na zebrania, dziecko podało rękę wykluczonemu, a ona mówi do dziecka, że nie może się witać. Ale dziecko nie odpuszcza i trzyma wyciągniętą rękę. Powiedziałem tylko głośno, że ciocia nie może się witać” (Kleryk 2019).

Powody doświadczanego ostracyzmu i wykluczenia

„te sytuacje zaczęły się od razu, jak przestałam chodzić na zebrania. (...) Nikomu osobiście nic złego nie zrobiłam, a zostałam potraktowana jak ostatnie ścierwo. I tylko i wyłącznie dlatego, że przestałam być teokratycznie aktywna. Na takich zasadach to działa i myślę, że prawie wszyscy odchodzący stamtąd by to potwierdzili” (Estera, 2024).

„Niekoniecznie trzeba być exsem, żeby doznawać uczucia ostracyzmu. Wystarczy być mniej aktywnym w zborze, nie chodzić na zebrania, zbiórki, nie wyjeżdżać na zgromadzenia, od razu zbór nastawia się „drapieżnie” do takiej oso-

by. Nie zaprasza się jej na spotkania towarzyskie i w ogóle wyizolowuje się taką osobę z towarzystwa.” (Estera 2, 2016).

„To jest okrutna, niszcząca psychikę sekta. Wczoraj dowiedziałam się, że siostra pionierka (ciśnięta przez zbór od kilku lat) wywaliła córkę z domu, bo nie chodzi na zabrania, studiuje i nie wygląda jak powinna” (Storczyk, 2019).

(...) „Momentem, kiedy się ujawniłem przed żoną, że mam odstępcze poglądy, było jej złe potraktowanie przez starszych i innych członków zboru ze względu na moją rebeliancką postawę. Ponieważ niektórym osobom dałem się poznać, że nie ze wszystkim się zgadzam i że nie jestem posłusznym liderem zborowym. Wszystko to spowodowało, że rykoszetem dostawało się mojej żonie za moje niezależne myślenie i postępowanie” (Gostek 2023).

Doświadczenie bycia w sytuacji naznaczenia i wykluczania na różnych etapach jego trwania

„Na początku to byłam w totalnym szoku, jak doszły mnie informacje, że to właśnie starsi i pionierzy takie osądy o mnie wydają. Nie jestem w tej grupie, ale nadal pozostaję człowiekiem z krwi i kości i emocji. Dlatego te ich gadki o miłości braterskiej, miłosierdziu i życzliwości to o kant dupy rozbić” (Estera 1, 2024).

„Nikt ze zboru nie wnikał, dlaczego mnie tam nie ma. A może chora byłam, może miałam poważne problemy osobiste, rodzinne, finansowe itp., itd. Nikt się moją sytuacją tak naprawdę głębiej nie zainteresował, od razu nastąpił osąd i działanie”. (Estera 1, 2024).

„Gdy zaś obcy nieznajomi pukali do moich drzwi czułam dziwny strach, lęk, obawę, sama nie wiem przed czym. Czułam się tak, jakby mnie mieli siłą wyciągnąć z domu i na wieki uwięzić w piwnicy pod salą królestwa” (Tazła, 2016).

„Później przyszedł etap, gdy wyzbyłam się poczucia winy, (...) Później przyszła faza współczucia nad ich losem, wiem, że większość z nich to dobrzy poczciwi ludzie, tylko tacy zaślepieni. Jednak gdy widzę jak przy stojaku atakują przechodzących, bywają namolni i uciążliwi, wtedy mi wstyd, że kiedyś byłam jedną z nich. Jednak już dawno wyzbyłam się kaca po organizacyjnego. Jest to proces długotrwały, ale mija i wtedy człowiek dopiero wie, że żyje. Żyje jak chce, jak lubi, bez bata i świdrującego wzroku ‘braci’” (Tazła, 2016).

„To jest taki szok dla psychiki, gdy ktoś siedział w tym wiele lat, zmarnował wiele okazji, stracił męża czy dzieci, bo wychował je w sekcie. Albo żyje w rozwrojeniu bo ... Mało która głowa bez leków psychotropowych to przetrawi. Dziś jest ok, ale na początku gdy się dowiedziałam w czym tkwiłam, chodziłam jak zombie, zamyślona; z radosnej osoby i optymistycznej stałam się smutna i zatruta. Schudłam bardzo” (Storczyk, 2019).

„Z organizacji zaczęłam wychodzić po wyprowadzce z domu mając ok 20 lat. Zajęło mi to około 2 lat. Po prostu zniknęłam z radaru. (...) Nigdy nie myślałam, że religia tak na mnie wpłynęła do czasu kiedy miałam 22 lata i miałam pierwszy atak paniki.. Stało się to w momencie, kiedy usłyszałam o zamachach bodajże we Francji. Ataki paniki zaczęły się powtarzać. Poszłam do psychiatrii, ale nic nie wspominałam o religii. Dostałam leki, dzięki którym, myślę, przeżyłam. Miałam epizody depresji, myśli samobójcze. Leki postawiły mnie na nogi, ale nie całkiem; po ok 3 latach, kiedy już leków nie brałam, znowu zaczęła się depresja i lęki. Musiałam znowu skorzystać z pomocy psychiatrii. Dopiero w zeszłym roku poszłam na psychoterapię, która otworzyła mi oczy na niektóre schematy i na moje zachowanie. Polecam każdemu! Aby choć trochę oczyścić się z ciągłego poczucia winy. Wcześniej nie byłam w stanie wypoczywać - bo nie można marnować czasu (masz głosić nawet w komunikacji miejskiej). Jeśli chodzi o traumy, wpajano nam się od dziecka aby wypatrywać „znaków” świadczących, że koniec jest bliski, wszelkie katastrofy, zamachy; SJ się w tym lubowali.. Albo to mówienie, aby uważać, co się mówi głośno, żeby Szatan nie usłyszał.. Tak bardzo się wtedy bałam, że Szatan usłyszy i wykorzysta to, co powiem. Tak bardzo się ciągle bałam, że nie żyłam teraźniejszością, tylko ciągle przyszłością, bo po co się martwić tym co jest teraz, jak zaraz tego nie będzie i będzie Armagedon...” (swiatwedlug, 2023).

Relacje wewnątrzrodzinne i ewentualne dylematy związane z ich utratą

„Mój rodzony brat, gdy próbowałam mu wyjaśnić przyczynę mojej nieobecności w zborze, określił mnie mianem niebezpiecznego odstępcy i zapowiedział, że będzie przede mną ostrzegać każdego. Następnie, kierowany tą miłością, momentalnie wyrzucił mnie z facebooka. Zarzucił mi pychę i brak pokory ...” (Lemuel, 2019).

„Moja żona ma ogromne wątpliwości co do orga. Ba, kiedyś mi nawet wyznała, że straciła wiarę. Jednak nie jest obecnie w stanie pogodzić się z swoimi wątpliwościami. Jest zbyt przywiązana do organizacji i do swojej rodziny w JW. Jej rodzice to złoci ludzie, ale gdyby odeszła od JW razem ze mną... Ostracyzm na 100%. Jej tata kiedyś powiedział mi, że wolałby aby jego dziecko umarło niż zostało wykluczone” (Blue, 2020).

„Swego czasu chciałam się odłączyć, w tamtym czasie nie mogłam ze względu na część rodziny, aby nie utracić z nimi kontaktu i aby im nie robić problemu. (Jak przestałam mentalnie być świadkiem, na początku odczuwałam ogromną złość, że zostałam oszukana i straciłam część swojego życia. Później stwierdzi-

łam, że muszę o tym zapomnieć - to jednak nie było dobrym wyjściem, ponieważ nie przepracowałam tego i wróciło do mnie ze zdwojoną siłą. Teraz powoli to akceptuję i chciałabym jak najwięcej osób ocalić z tej organizacji, ale nic na siłę - jeśli ktoś nie jest gotowy albo dużą część swojego życia spędził w organizacji, czasem nie warto, bo można zaszkodzić" (swiatwedlug, 2023).

Postawy i zachowania względem sytuacji ostracyzmu. Własne mechanizmy obronne i stopniowy proces uniezależniania

„Owszem, nie było przyjemne być ignorowaną przez ludzi, którzy jeszcze do niedawna normalnie ze mną rozmawiali, ale tłumaczyłam sobie, że to z nimi jest coś nie w porządku, a nie ze mną" (Szyszoonia, 2016).

„Na początku czułam się źle, miałam poczucie winy, gdy dawni znajomi udawali, że mnie nie znają, albo przechodzili na drugą stronę ulicy na mój widok. Było we mnie poczucie winy, że sama sobie zgotowałam ten los, że to ja jestem zła, a oni inaczej nie mogą" (Tazła, 2016).

„Ten dół to etap przejściowy - który mija. Taka bolesna droga prowadząca do poznania prawdy o „Prawdzie” i do stania się wolnym człowiekiem. Przeszłam całą tę drogę i obecnie sobie chwalę to, na jakim jestem etapie (całkiem poza organizacją, wolna, ze spokojnym umysłem)" (PoProstuJa, 2023).

„Nic dziwnego, że na skutek podobnych doświadczeń, człowiek wykształca w sobie odruchy obronne, ustawiczne uważa na to, co i gdzie mówi i robi. Stąd to nerwowe rzucanie głową na lewo i na prawo oraz nieuzasadnione poczucie strachu w irracjonalnych sytuacjach" (spawarka noego 2022).

„Co mi pomogło? Otóż specjalnie na początku się nie odłączałam, bo sobie wyobraziłam, że jak będę po prostu nieczynna - czyli Świadek niepraktykujący, to będę miała kontakty z ludźmi ze zboru, więc po co odchodzić? I taki plan - jak podejrzewam - na początku ma jakieś 90% wybudzonych Świadków (a może nawet 99%?). Na początku to działa - nie chodzisz na zebrania, masz kontakt z ludźmi... super... Ale ten stan trwa baardzo krótko... Bo baczni zborowi obserwatorzy widzą, ile zebrań opuściłeś. Miesiąc nieobecności da się jeszcze wybaczyć (zwłaszcza gdybyś wymyślił jakieś usprawiedliwienie w postaci choroby), ale każdy kolejny dzień absencji na zebraniach..... uuuuuu... Innymi słowy... z każdym dniem będzie gorzej w twoich relacjach ze zborom (no chyba, że masz jeszcze jakieś niesamowite siły, żeby regularnie chodzić na zebrania i udawać zainteresowanie nimi). Za długo udawać się jednak nie da... to niszczy człowieka od środka. Jednocześnie będziesz się zastanawiać, kto na ciebie mógł donieść do starszych zboru, a „życzliwych”, którzy poinformują ich o twoich odstępczych słowach, myślach i zachowaniach w zborze nie brakuje.

W pewnym momencie można od tego zwariować. Odejdzie staję się zatem ulgą. Czujesz, że dalszy pobyt w orgu tylko Ci zaszkodzi i stawiasz wszystko na jedną kartę.” (PoProstuJa, 2019).

„Z jednej strony czuję ulgę i radość, ale z drugiej smutek, żal i stratę” (Kle-ryk, 2020).

„Z własnego doświadczenia wiem, że pierwsze dni (być może tygodnie albo i miesiące) będą niewiadomą” (trigger finger, 2020).

„Co do pogardy, masz niewielki wpływ, jak inni ludzie ciebie mogą potraktować. Jeżeli ktoś tobą gardzi lub odwraca głowę, to zachowaj się normalnie, jak zachowujesz się w stosunku do innych osób. Ja przyjąłem taką technikę. Jeżeli ktoś nie chce mnie znać, no to trudno. Jeszcze niedawno denerwowałem się na to, ale teraz mi jest to obojętne” (Gandalf Szary, 2019).

„Przez parę lat cały mój proces wybudzania kontynuowałem w tajemnicy przed żoną. Cały czas czekałem na jakiś dogodny moment. Nie chciałem chyba, by ona przechodziła przez to samo, co ja, jak odkryłem prawdę o prawdzie. Chciałem jej zaoszczędzić cierpień, po stracie czegoś, co wspólnie uważaliśmy za najcenniejsze. (...) Ja się wybudzałem, a żona utkwiała na dobre w sekcie” (Go-stek, 2023),

„Tak naprawdę dopiero kilka lat po mentalnym wyjściu zaczęłam dostrze-gać to, co lubię, zaczęłam akceptować siebie. Dałam sobie prawo do odpoczynku w końcu. Cieszę się, ponieważ moja siostra oficjalnie odeszła, mój brat nigdy nie został SJ, a rodzice mentalnie też już nie są w organizacji. Nie przypusz-czałam, że tak to się potoczy (myślałam, że rodzice będą do końca życia w zbo-rze), a jednak coraz więcej ludzi dostrzega, że żyło w kłamstwie i ciągłym po-czuciu winy. Szczególnie jest to trudne dla osób od małego wychowywanych w „prawdzie”. Ja po opuszczeniu mentalnym SJ stopniowo zerwałam praktycz-nie wszystkie kontakty z moimi przyjaciółmi, ponieważ byli oni nadal w zbo-rze, a nie miałam siły ciągle się tłumaczyć, czy byłam na zebraniu, czy po-trzebuję wizyty pasterskiej albo dlaczego nie chodzę do służby. Było to bardzo trudne, tym bardziej, że wcześniej byłam bardzo gorliwa (...) Moje kontakty to-warzyskie ograniczyły się do mojego męża i kilku znajomych z pracy. To dość wąskie grono znajomych i dopiero w zeszłym roku po terapii uświadomiłam sobie, jak ważne jest, aby zabiegać o kontakty z innymi i być bardziej otwar-tym na ludzi dookoła”. (swiatwedlug, 2023).

4.2. Dyskusja wyników i wnioski końcowe

Świadkowie Jehowy, jako religia o wysokim stopniu kontroli i restrykcyjnym kodeksie moralnym, stwarzają istotne ryzyko doświadczenia ostracyzmu wśród

osób opuszczających wspólnotę. Członkowie, którzy naruszają zasady, mogą zostać poddani procedurze dyscyplinarnej prowadzącej do wykluczenia z grupy („disfellowshipping”), a nawet ci, którzy sami zdecydują się odejść, często spotykają się z natychmiastowym unikaniem i odrzuceniem przez dawną społeczność (Ransom *et al.*, 2021; Grendele, Flax and Bapir-Tardy, 2023). Skutkiem tego procesu jest utrata kluczowych więzi rodzinnych i społecznych, co może prowadzić do poczucia osamotnienia, zagrożenia tożsamości oraz obniżenia dobrostanu psychicznego. Badania wskazują, że ostracyzm po opuszczeniu Świadców Jehowy działa podobnie jak proces żałoby, w którym osoby doświadczają poczucia straty, trudności w odbudowie relacji i konieczności rekonstruowania własnej tożsamości (Ransom *et al.*, 2021; Luther, 2023).

Osobom doświadczającym ostracyzmu i wykluczenia nie jest łatwo zostawić „za sobą” to, co było treścią ich życia i napisać jego nowy jego rozdział. Zarówno związane się z kultem, jak i opuszczenie go dla wielu byłych członków kontrowersyjnych nowych ruchów religijnych pozostanie doświadczeniem obecnym w nich do końca życia.

1. Badani w swoich wypowiedziach często podkreślają, że postawę ostracyzmu w organizacji kształtują i modelują liderzy zarządzający całą strukturą, poszczególni szeregowi adepci dostosowują swoje zachowanie do wytycznych. Sekciarski ostracyzm obłożony przez liderów kultów odgórnymi sankcjami przestaje być wyborem szeregowych adeptów sekt, staje się wymuszonym sposobem odnoszenia się do osób naznaczonych. Ostracyzm, którym się kierują członkowie kontrowersyjnych kultów, ostatecznie nie jest ich osobistą decyzją, ale realizacją wytycznych udzielonych odgórnie przez nadzorujących społeczność liderów. Osobiste poglądy muszą zostać podporządkowane kulturze organizacyjnej społeczności, do których przynależą.
2. Do najczęstszych form ostracyzmu zgłaszanych przez badanych należą: unikanie kontaktu; ignorowanie podczas spotkania; nieodbieranie telefonów; zniesławianie/plotki/oszczerstwa; ocenianie; szantaż/warunkowość pozytywnych relacji; izolowanie.
3. Lista powodów, dla których osoby z najbliższego otoczenia decydują się na zastosowanie ostracyzmu, jest długa. Właściwie nie ma jakiś ścisłych kryteriów, niemniej do najczęściej zgłaszanych powodów należy zaliczyć brak wystarczającego zaangażowania, spadek aktywności w obszarze pozyskiwania nowych wiernych, nieobecności podczas obowiązkowych zebrań, krytyczne ustosunkowanie się do pewnych elementów doktryny.
4. Wśród najczęstszych emocji i reakcji pojawiających się na skutek bycia pod wpływem oddziaływania ostracyzmu odnotować należy szok i niedowie-

rzanie, dezorientację, złość, poczucie krzywdy, lęk, pojawienie się depresji i smutku. Intensywność doświadczanych negatywnych reakcji zależała zazwyczaj od stopnia zażyłości relacji i autorytetu osoby stosującej ostracyzm. Z upływem czasu doświadczane emocje się zmieniały. Ponadto dość wyraźnie można zaobserwować lęk przed kontaktem ze współwyznawcami okazującymi ostracyzm, który bywa przez wiele osób uogólniany i dysfunkcyjnie przeżywany w różnych sytuacjach społecznych.

5. Relacje wewnątrzrodzinne wydają się kategorią, o której trudno wypowiadającym się na forum otwarcie mówić, co wiąże się z poczuciem szczególnej krzywdy i bezradności. Z wypowiedzi osób piszących na forum dość jednoznacznie wynika, że ostracyzm prowadzi do skrajnej i głębokiej utraty więzi rodzinnych, co jest bolesne w stopniu znacznie wyższym aniżeli utrata relacji przyjacielskich czy po prostu utrata wspólnoty, miejsca codziennego funkcjonowania społecznego.
6. Wśród najczęściej stosowanych mechanizmów obronnych przed doświadczaniem skutków ostracyzmu odnotowuje się wśród badanych samooskarżenie i wzięcie na siebie odpowiedzialności, a także racjonalizację, zaprzeczenie, wycofanie, aktywne zaangażowanie w nowe formy aktywności społecznej, zdystansowanie się do dotychczasowych doświadczeń. Uwalnianie się z ostracyzmu to proces etapowy. Angażuje trudne emocje, ale ostatecznie, jak wskazują badania, prowadzi do poczucia psychicznej wolności. Podczas wybudzania pojawia się lęk przed zdemaskowaniem. Sytuację taką opisuje forumowicz w wątku zatytułowanym „Strach, lęk, obawa przed zdemaskowaniem”.

Podsumowując, należy podkreślić, że w rękach religijnych manipulatorów ostracyzm stanowi skuteczne narzędzie segregacji adeptów, kontroli ich myślenia i zachowania. Pozwala zwiększyć dynamikę wpływu i władzy. Psycholodzy społeczni analizując zachowania kooperacyjne wewnątrz małych grup społecznych wskazują dodatkowo na efekt „zgniłego jabłka” (*bad apple effect*) będący ważnym kontekstem i mechanizmem obecnym podczas procesu integracji grupy, jak i samego ewentualnego naznaczania i wykluczania jednostek „niewspółpracujących” (Wu et al., 2014, pp. 866–879; Ouwerkerk et al., 2005, pp. 321–332).

Z przytoczonych wypowiedzi rysuje się obraz doświadczenia bolesnego, przeżywanego przez osoby ostracyzmowane w sposób zawsze indywidualny. Niemniej wspólnym mianownikiem wielu wypowiedzi jest to, że ostracyzm jako zjawisko społeczne zasadniczo jest celowym i metodycznym podważeniem osobistego i społecznego funkcjonowania konkretnej osoby. Kwestionuje dotychczasowy wewnętrzny stan osoby, jak i jej relacje z innymi ludźmi. Dewalu-

uje myśli, uczucia i zachowanie. Celem ostracyzmu jest wzbudzenie psychicznej dezorientacji i społecznej alienacji. Osamotnienie i niepewność co do własnego życia, celów życiowych, poczucia własnej wartości, egzystencjalne zagubienie, lęk i poczucie winy to dalsze istotne elementy pozostawania w orbicie sekciarskiego ostracyzmu.

Podważenie dotychczasowej historii życia, zakwestionowanie wyborów, motywacji, zaangażowania w grupę to kolejne mechanizmy manipulacji. Ostracyzm to swoista forma kary, demonstracja siły grupy kultowej. Siła oddziaływania ostracyzmu jest potężna, co wynika z faktu, że jej „graczami” są niejednokrotnie najbliżsi członkowie rodzin. Zewnętrznie narzucone zachowania o charakterze ostracyzmu wywołują ból i cierpienie nie tylko u osoby naznaczonej, ale i jej bliskich, którzy nieraz wbrew swej woli zmuszani są do zachowań wykluczających pod rygorem własnego wykluczenia.

Z ostracyzmem związany jest w grupach „test lojalności”, zgodnie z którym należy wybrać pomiędzy relacją z osobą bliską, ale wykluczaną, a społecznością, która może nie do końca być idealna, ale pełni nadrzędną rolę względem wszelkich relacji wewnątrzgrupowych.

Religijny ostracyzm dla wielu staje się źródłem traumy, która sukcesywnie osłabia psychologiczne i społeczne funkcjonowanie.

Ostracyzm, naznaczenie i wykluczenie w przypadku kontrowersyjnych sekt łączy się z syndromem sekty, a więc innym ważnym i dość specyficznym zjawiskiem dotyczącym ich członków. I w tym kontekście należy rozpatrywać psychologiczne mechanizmy procesu naznaczania adeptów, jak i sposób przeżywania naznaczenia i ewentualne możliwości przeciwdziałania mechanizmom i skutkom ostracyzmu (Krok, 2009; Gajewski, 2009; Nowakowski, 1999).

Mając na uwadze skutki, jakie wywołuje ostracyzm w życiu osób go doświadczających, należy zapytać o możliwe formy przeciwstawiania mu się, zwłaszcza jeśli troską zechcemy objąć najmłodsze pokolenie. Odwołując się do wiedzy i doświadczenia pracy z osobami uwikłanymi w sekty, jak i byłymi adeptami kontrowersyjnych kultów rozmaitego pochodzenia, należy wskazać na wartość wszelkich oddziaływań profilaktycznych w zakresie przeciwdziałania destrukcyjnym grupom psychomanipulacyjnym i kultom. Uwzględniając dotychczasowe rozważania, warto podkreślić, że wdrażanie programów o charakterze profilaktycznym w sposób szczególny obejmować powinno następujące kwestie (wskazania o charakterze pedagogiczno-terapeutycznym):

1. Przede wszystkim psychoedukacja rodzin w zakresie szkodliwości manipulacji ideologicznej, z jaką się spotykamy w kontrowersyjnych grupach religijnych;

2. Wsparcie rodzin w zakresie utrzymywania i rozwijania relacji społecznych;
3. Wsparcie dzieci i młodzieży w obszarze pełnego dostępu do edukacji, kształtowanie w nich postaw prospołecznych otwartych na relacje z osobami spoza grupy kultowej;
4. Przygotowanie pedagogów, psychologów i terapeutów w zakresie specyfiki pracy psychopedagogicznej i terapeutycznej z osobami pozostającymi pod wpływem kontrowersyjnych ideologii duchowościowo-religijnych.

Budzenie świadomości społeczeństwa co do prawdziwego charakteru pozornie niegroźnych grup kultowych stanowi niezwykle ważny element demaskowania nieetycznych praktyk naznaczania, wykluczania, marginalizowania i ostracyzmowania, jakie się w nich stosuje. Faktem jest również, że rozpoznawanie nadużyć, z jakimi spotykamy się w kontrowersyjnych kultach, nie należy do zadań łatwych. Doświadczenie uczy, że doskonały kamuflaż grup kultowych dezorientuje potencjalnych adeptów i ich rodziny.

Budzenie się wielu osób do „samoświadomości” tego, w czym się tkwi, nie jest łatwe, zwłaszcza w sytuacji uwikłania w bliskie i silne relacje międzyosobowe.

Data wpłynięcia: 2024-06-05 ;

Data uzyskania pozytywnych recenzji: 2025-01-21 ;

Data przesłania do druku: 2025-12-XX.

References

- Arpin, S.N. *et al.* (2017) “When ‘We’ or ‘They’ exclude others: attributing and evaluating ostracism observed in in-groups and out-groups,” *Comprehensive Results in Social Psychology*, 2(2-3), pp. 143–165. Available at: <https://doi.org/10.1080/23743603.2017.1358477>.
- Aureli, N., Marinucci, M. and Riva, P. (2020) “Can the chronic exclusion-resignation link be broken? An analysis of support groups within prisons,” *Journal of Applied Social Psychology*, 50(11), pp. 638–650. Available at: <https://doi.org/10.1111/jasp.12701>.
- Avoidjw.org (2024) ,Norway: Religious Abuse on Trial’. Available at: <https://avoidjw.org/news/norway-religious-abuse-on-trial/> (Accessed: 16 August 2024).
- Bastian, B. and Haslam, N. (2010) ‘Excluded from humanity: The dehumanizing effects of social ostracism’, *Journal of Experimental Social Psychology*, 46(1), pp. 107–113. Available at: <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2009.06.022> (Accessed: 17 August 2024).

- Bastian, B. et al. (2013) 'Losing Our Humanity: The Self-Dehumanizing Consequences of Social Ostracism', *Personality and Social Psychology Bulletin*, 39(2), pp. 156-169. Available at: <https://doi.org/10.1177/0146167212471205> (Accessed: 16 August 2024).
- Baumeister, R.F. and Leary, M.R. (1995) 'The need to belong: Desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation', *Psychological Bulletin*, 117(3), pp. 497-529.
- Björkmark, M., Nynäs, P. and Koskinen, C. (2022) "'Living Between Two Different Worlds': Experiences of Leaving a High-Cost Religious Group," *Journal of Religion and Health*, 61(6), pp. 4721-4737. Available at: <https://doi.org/10.1007/s10943-021-01397-1>.
- Blue (2020) 'Dzień dobry'. Available at: <https://sjwp.pl/powitanie/dzien-dobry-9838/30/> (Accessed: 21 August 2024).
- Braun, V. and Clarke, V., 2006. Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), pp.77-101.
- Brzeziński, J.M., 2019. *Metodologia badań psychologicznych*. Warszawa: Wyd. PWN.
- Büttner, C.M. et al. (2024) "It will (never) stop hurting: Do repeated or chronic experiences of exclusion lead to hyper- or hyposensitive psychological responses?," *Group Processes & Intergroup Relations*, 27(2), pp. 256-277. Available at: <https://doi.org/10.1177/13684302221140002>.
- Coates, D.D. (2013) 'The Effect of New Religious Movement Affiliation and Disaffiliation on Reflexivity and Sense of Self', *Journal for the Scientific Study of Religion*, 52(4), pp. 793-809. Available at: <http://www.jstor.org/stable/24643996> (Accessed: 4 September 2024).
- Coates, D.D. (2014) 'New Religious Movement Membership and the Importance of Stable 'Others' for the Making of Selves', *Journal of Religion and Health*, 53(5), pp. 1300-1316. Available at: <http://www.jstor.org/stable/24485210> (Accessed: 4 September 2024).
- Creswell, J.W., 2014. *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approach*. 4th ed. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Chrześcijańskie życie i służba, wrzesień-październik 2022, p. 8. Available at: <https://www.jw.org/pl/biblioteka/program-zebra%C5%84-%C5%9Bwiadk%C3%B3w-jehowy/wrzesien-pazdziernik-2022-mwb/> (Accessed: 4 September 2024)
- Donadams (2024) 'Ostracyzm, a może trochę przesadzamy?'. Available at: <https://sjwp.pl/napisz-my-znajdziemy-odpowiedni-dzial/ostracyzm-a-moze-troche-przesadzamy/15/> (Accessed: 23 August 2024).
- Downey, G., and Feldman, S. I. (1996). Implications of rejection sensitivity for intimate relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70(6), 1327-1343. Available at: <https://doi.org/10.1037/0022-3514.70.6.1327>.
- Eisenberger, N.I., Lieberman, M.D. and Williams, K.D. (2003) 'Does rejection hurt? An fMRI study of social exclusion', *Science*, 302, pp. 290-292.
- Estera (2016) 'Samopoczucie „obdarzanych” ostracyzmem eksów'. Available at: <https://sjwp.pl/ostracyzm/samopoczucie-'obdarzanych'-ostracyzmem-eksow/> (Accessed: 21 August 2024).

- Estera (2024) 'Ostracyzm – a może trochę przesadzamy?'. Available at: <https://sjwp.pl/napisz-my-znajdziemy-odpowiedni-dzial/ostracyzm-a-moze-troche-przesadzamy/> (Accessed: 21 August 2024).
- Flick, U., 2014. *An Introduction to Qualitative Research*. 5th ed. London: Sage Publications.
- Freestone, N. (2018) *Becoming 'part of the world': Helping former Jehovah's Witnesses adjust to life outside the religion*. Available at: <https://www.jwfacts.com/pdf/freestone-jw-therapy-2018.pdf> (Accessed: 16 August 2024).
- Friedson, M. (2015) 'Psychotherapy and the fundamentalist client: The aims and challenges of treating Jehovah's Witnesses', *Journal of Religion and Health*, 54, pp. 693–712.
- Gajewski, M. (2009) *Sekty i nowe ruchy religijne*. Kraków: Wydawnictwo Salvator.
- Gandalf Szary (2019) 'Patologiczne zachowania'. Available at: <https://sjwp.pl/nasze-historie/patologiczne-zachowania/15/> (Accessed: 21 August 2024).
- Gostek (2023) 'Rodziny podzielone z małym dzieckiem'. Available at: <https://sjwp.pl/nasze-historie/rodziny-podzielone-z-malym-dzieckiem/> (Accessed: 21 August 2024).
- Gostek (2024) 'Ostracyzm, a może trochę przesadzamy?'. Available at: <https://sjwp.pl/napisz-my-znajdziemy-odpowiedni-dzial/ostracyzm-a-moze-troche-przesadzamy/30/> (Accessed: 22 August 2024).
- Grendele, W.A., Flax, M. and Bapir-Tardy, S., 2023. *Shunning from the Jehovah's Witness Community: Is It Legal?* *Journal of Law and Religion*, 38(2), pp.290–313. <https://doi.org/10.1017/jlr.2023.13>.
- Hales, A. (2017) 'Death as a metaphor for ostracism: Social invincibility, autopsy, necromancy, and resurrection', *Mortality*, 23(4), pp. 366–380. Available at: <https://doi.org/10.1080/13576275.2017.1382462> (Accessed: 17 August 2024).
- Hartgerink, C.H.J. et al. (2015) 'The ordinal effects of ostracism: A meta-analysis of 120 Cyberball studies', *PLOS ONE*, 10(5), p. e0127002. Available at: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0127002> (Accessed: 17 August 2024).
- Jw.org (2024) 'Świadkowie Jehowy w Norwegii odwołują się od niekonstytucyjnego orzeczenia'. Available at: <https://www.jw.org/pl/wiadomosci/region/norwegia/%C5%9Awiadkowie-Jehowy-w-Norwegii-odwo%C5%82uj%C4%85-si%C4%99-od-niekonstytucyjnego-orzeczenia/> (Accessed: 17 August 2024).
- Kleryk (2019) 'Patologiczne zachowania'. Available at: <https://sjwp.pl/nasze-historie/patologiczne-zachowania/> (Accessed: 21 August 2024).
- Kleryk (2020) 'Pierwszy dzień poza Orgiem'. Available at: <https://sjwp.pl/ostracyzm/pierwszy-dzien-pozza-orgiem/> (Accessed: 22 August 2024).
- Kozinets, R.V., 2020. *Netnography: The Essential Guide to Qualitative Social Media Research*. 3rd ed. Los Angeles: SAGE Publications.
- Krok, D. (2009) 'Poznawcze i emocjonalne strategie psychomanipulacji perswazyjnej w sektach', in Gajewski, M. (ed.) *Kontrowersyjne grupy kultowe i sekty. Analiza psychologiczna i prawna*. Kraków: WSF-P Ignatianum i Wydawnictwo WAM.

- Lemuel (2019) 'Idzie zwariować'. Available at: <https://sjwp.pl/nasze-historie/'idzie-zwariowac'/> (Accessed: 21 August 2024).
- Luther, R. (2023) "What Happens to Those Who Exit Jehovah's Witnesses: An Investigation of the Impact of Shunning," *Pastoral Psychology*, 72(1), pp. 105–120. Available at: <https://doi.org/10.1007/s11089-022-01051-x>.
- MacDonald, G. and Leary, M.R. (2005) 'Why does social exclusion hurt? The relationship between social and physical pain', *Psychological Bulletin*, 131(2), pp. 202–233. Available at: <https://doi.org/10.1037/0033-2909.131.2.202> (Accessed: 16 August 2024).
- Maroń, G. (2021) 'Cywilno- i karnoprawne aspekty religijnego ostracyzmu (shunningu)', *Prokuratura i Prawo*, 7–8, pp. 187.
- Nezlek, J.B. et al. (2012) "Ostracism in everyday life," *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*, 16(2), pp. 91–104. Available at: <https://doi.org/10.1037/a0028029>.
- Nowakowski, P.T. (1999) *Sekty. Co każdy powinien wiedzieć*. Tychy: Wydawnictwo Maternus Media.
- Ouwerkerk, J.W., Kerr, N.L., Gallucci, M. and Van Lange, P.A.M. (2005) 'Avoiding the Social Death Penalty: Ostracism and Cooperation in Social Dilemmas', in Williams, K.D., Forgas, J.P. and von Hippel, W. (eds.) *The social outcast: Ostracism, social exclusion, rejection, and bullying*. New York: Psychology Press, pp. 321–332.
- PoProstuJa (2019) 'Stracę wszystko'. Available at: <https://sjwp.pl/ostracyzm/strace-wszystko/15/> (Accessed: 21 August 2024).
- PoProstuJa (2023) 'Cześć'. Available at: <https://sjwp.pl/powitanie/czesc-11907/> (Accessed: 21 August 2024).
- Ransom, H.J., Monk, R.L. and Heim, D. (2022) "Grieving the Living: The Social Death of Former Jehovah's Witnesses," *Journal of Religion and Health*, 61(3), pp. 2458–2480. Available at: <https://doi.org/10.1007/s10943-020-01156-8>.
- Ransom, H.J. et al. (2021) "Life after Social Death: Leaving the Jehovah's Witnesses, Identity Transition and Recovery," *Pastoral Psychology*, 70(1), pp. 53–69. Available at: <https://doi.org/10.1007/s11089-020-00935-0>.
- Richardson, J.T. and Introvigne, M. (2001) "'Brainwashing" Theories in European Parliamentary and Administrative Reports on "Cults" and "Sects"', *Journal for the Scientific Study of Religion*, 40(2), pp. 143–168. Available at: <http://www.jstor.org/stable/1387941> (Accessed: 4 September 2024).
- Savin-Baden, M. and Howell Major, C., 2013. *Qualitative Research: The Essential Guide to Theory and Practice*. 1st ed. London: Routledge. Available at: <https://doi.org/10.4324/9781003377986> [Accessed 5 September 2024].
- Silverman, D., 2013. *Doing Qualitative Research*. 4th ed. London: Sage Publications.
- Silverman, D., 2013. *Prowadzenie badań jakościowych*. Warszawa: Wyd. PWN.
- Sommer, K.L. et al. (2001) "When Silence Speaks Louder Than Words: Explorations Into the Intrapyschic and Interpersonal Consequences of Social Ostracism," *Basic and Applied Social Psychology*, 23(4), pp. 225–243. Available at: https://doi.org/10.1207/S15324834BASP2304_1.

- Spawarka Noego (2016) 'Strach, lęk, obawa przed zdemaskowaniem'. Available at: <https://sjwp.pl/ostracyzm/strach-lek-obawa-przed-zdemaskowaniem/> (Accessed: 21 August 2024).
- Storczyk (2019) 'Idzie zwariować'. Available at: <https://sjwp.pl/nasze-historie/'idzie-zwariowac'/> (Accessed: 21 August 2024).
- Storczyk (2019) 'Patologiczne zachowania'. Available at: <https://sjwp.pl/nasze-historie/patologiczne-zachowania/> (Accessed: 21 August 2024).
- Strażnica (2011) 'Czy wszedłeś do odpoczynku Bożego?', 15 lipca, pp. 31–32. Available at: <https://www.jw.org/pl/biblioteka/czasopisma/w20110715/> (Accessed: 17 August 2024).
- Strażnica (2013) 'Niech nic nie oddali cię od Jehowy', 15 stycznia, p. 16. Available at: <https://www.jw.org/pl/biblioteka/czasopisma/w20130715/> (Accessed: 17 August 2024).
- Strażnica (2014) 'Mamy być święci w całym swym postępowaniu', 15 listopada, p. 14. Available at: <https://www.jw.org/pl/biblioteka/czasopisma/wp20140801/> (Accessed: 17 August 2024).
- Strażnica (2017) 'Prawda 'nie przynosi pokoju, tylko miecz'', Październik, p. 16. Available at: <https://www.jw.org/pl/biblioteka/czasopisma/straznica-do-studium-pazdziernik-2017/> (Accessed: 17 August 2024).
- Swiatusy.pl (2024) 'Świadkowie Jehowy przegrywają w sądzie w Norwegii'. Available at: <https://swiatusy.pl/odcinki/swiadkowie-jehowy-przegrywaja-w-sadzie-w-norwegii-znowu-323/842/> (Accessed: 21 August 2024).
- Swiatwedlug (2023) 'Moja część historii u SJ'. Available at: <https://sjwp.pl/nasze-historie/moja-czesc-historii-u-sj/> (Accessed: 19 August 2024).
- Szyszoonia (2016) 'Samopoczucie „obdarzanych” ostracyzmem eksów'. Available at: <https://sjwp.pl/ostracyzm/samopoczucie-'obdarzanych'-ostracyzmem-eksow/> (Accessed: 21 August 2024).
- Tazla (2016) 'Samopoczucie „obdarzanych” ostracyzmem eksów'. Available at: <https://sjwp.pl/ostracyzm/samopoczucie-'obdarzanych'-ostracyzmem-eksow/> (Accessed: 21 August 2024).
- Trigger (2020) 'Pierwszy dzień poza Orgiem'. Available at: <https://sjwp.pl/ostracyzm/pierwszy-dzien-poz-a-orgiem/> (Accessed: 15 August 2024).
- Wesselmann, E.D. and Williams, K.D. (2013) 'Ostracism and stages of coping', in DeWall, C.N. (ed.) *The Oxford handbook of social exclusion*. Oxford: Oxford University Press, pp. 20–30.
- Williams, K.D. (2001) *Ostracism: the power of silence*. New York: Guilford.
- Williams, K.D. (2009) 'Ostracism: A temporal need-threat model', in Zanna, M.P. (ed.) *Advances in experimental social psychology*, Vol. 41. San Diego: Elsevier Academic Press, pp. 275–314. Available at: [https://doi.org/10.1016/S0065-2601\(08\)00406-1](https://doi.org/10.1016/S0065-2601(08)00406-1) (Accessed: 17 August 2024).
- Wu, S., Sun, J., Cai, W. and Jin, S. (2014) 'The bad apple effect and social value orientation in public-goods dilemmas: Replication and extension of research findings', *Psychological Reports*, 114(3), pp. 866–879. Available at: <https://doi.org/10.2466/07.09.PR0.114k27w5> (Accessed: 17 August 2024).

Zamperini, A. et al. (2020) 'Loss of Close Relationships and Loss of Religious Belonging as Cumulative Ostracism: From Social Death to Social Resurrection', *Behavioral Sciences*, 10(6), p. 99. Available at: <https://doi.org/10.3390/bs10060099> (Accessed: 12 August 2024).

